

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

Összeállította
ROMSICS IGNÁC

Szerkesztette
KOVÁCS KISS GYÖNGY

Borító
SZENTES ZÁGON

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

A Magyar Tudományos Akadémia
II. FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján elhangzott előadások
szerkesztett változata

KOMP-PRESS
Kolozsvár, 2023

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

© Szerzők, 2023

© KOMP-PRESS

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Nemzeti
Kulturális
Alap

KORUNK – KOMP-PRESS

Kolozsvár, E. Grigorescu u. 52.

Telefon: 0040-264-335-035

Postacím: 400146 Cluj, C. P. 273, Romania

www.korunk.org

Felelős kiadó: KOVÁCS KISS GYÖNGY

Felelős szerkesztő: RIGÁN LÓRÁND

Korrektúra: DEÁK SZIDÓNIA

Számítógépes tördelés: BALÁZS JÚLIA

Készült a csíkszeredai Alutus Nyomdában

Felelős vezető: HAJDÚ ÁRON igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A magyar kisebbségek 100 éve : A Magyar Tudományos

Akadémia II. Filozófiai és történettudományok

osztályának : 2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján

elhangzott előadások : szerkesztett változata. - Cluj-Napoca :

Komp-Press, 2023

ISBN 978-606-773-035-7

TARTALOM

ZSOLDOS ATTILA	
Megnyitó	7
FREUND TAMÁS	
Köszöntés	9
 <i>HOSSZÚ TÁVÚ TENDENCIÁK: DEMOGRÁFIA, GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ASSZIMILÁCIÓ</i>	
KOCSIS KÁROLY	
Államok és etnikai térszerkezet a Kárpát-medencében Versailles előtt és után	11
DEMETER GÁBOR – PÉNZES JÁNOS – PAPP ISTVÁN	
A területi egyenlőtlenségek változása az elmúlt 100 évben a Duna-medence területén – kitekintés a magyarok lakta határon túli régiók gazdasági fejlettségének változásaira (1910–2010)	25
TÁTRAI PATRIK	
Az etnikai rétegződési rendszerek átalakulása a Kárpát-medencében 1910 és 2011 között ...	43
CSERNICKÓ ISTVÁN	
Nyelvpolitikai rezsimek a Kárpát-medencében 1920–2022 (a magyar nyelv státusának változásai tükrében)	57
 <i>A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK (1920–1938)</i>	
SZARKA LÁSZLÓ	
Multietnikus nemzetállamok, nagyhatalmi forgatókönyvek a versailles-i Közép-Európában. Közösségépítés, kisebbségvédelem és revízió	69
SIMON ATTILA	
Az elutasítástól az elfogadásig. A szlovákiai magyar társadalom változásai két háború között	81
SZAKÁL IMRE	
Magyarok a csehszlovák Kárpátalján	91
K. LENGYEL ZSOLT	
Kényszerű középúton. Erdélyi magyarok Nagy-Romániában 1920–1940	99
DÉNAVÁRI ZOLTÁN	
Kiútkeresés. A délvidéki magyar kényszerkisebbségi politika két évtizede (1918–1941) ...	111
 <i>A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN (1938–1947)</i>	
ROMSICS IGNÁC	
Trianon revíziója és megismétlése, 1938–1947	121
SZEGHY-GAYER VERONIKA	
Dél-szlovákiai magyar közalkalmazottak a változó világban – kassai esettanulmány a személyi kontinuitás kérdéséről, 1938–1948	137
BRENZOVICS LÁSZLÓ	
Kárpátalja az első bécsi döntéstől a párizsi békéig	147
L. BALOGH BÉNI	
Észak-Erdély–Dél-Erdély: magyarok többségben és kisebbségben	155
A. SAJTI ENIKŐ	
„Kis-Bácskából süvít a szél...” Magyarok és szerbek, 1941–1947	163

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKA (1947/48–1989)

FÖLDES GYÖRGY

Magyarország és a határon túli magyarság 1948–1989 171

POPÉLY ÁRPÁD

A magyar kisebbség a pártállami évek Csehszlovákiájában 1948–1989 181

MOLNÁR D. ERZSÉBET

Kárpátalja az államszocializmus időszakában. Megszállás és bekebelezés 191

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A szocialista nemzetépítés és integráció között. Az RKP magyarságpolitikája 1948–1989 . . 199

VUKMAN PÉTER

A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a délvidéki magyarok a békekötés után 209

A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA (1990–2000)

BÁRDI NÁNDOR

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája, 1988–2022 219

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Magyar stratégiák 1989 után Pozsonytól Kassáig 237

FEDINEC CSILLA

A kisebbségi kérdés az ukrán államban: a kárpátaljai magyarok példája 245

HORVÁTH ISTVÁN

„Jogot igen, státust nem!” – a romániai etnopolitikai rezsim 1989 után 255

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A háborús ellenállástól az újabb egypártrendszerig. A vajdasági magyarság 1990 és 2020 között 265

A KISEBBSÉGGUTATÁS HELYZETE: EREDMÉNYEK, TEENDŐK, KUTATÁSI IRÁNYOK

EGRY GÁBOR

A dekonstrukción túl? Lehet-e a kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés? 275

GAUCSÍK ISTVÁN

A szlovákiai magyar történetírás eredményei és feladatai (avagy folyamatosság és megszakítottság erezetei) 287

FODOR JÁNOS

Az erdélyi magyar történetírás műhelyei 1920–1989 között – vázlat 297

GIDÓ ATTILA

Az erdélyi zsidók jelenkori történetének kutatása 305

ABLONCZY BALÁZS

Zárszó: Kisebbségtörténet, nemzeti történetírás, global history 315

CSEERNICSCKÓ ISTVÁN
NYELVPOLITIKAI REZSIMEK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 1920–2022
(A MAGYAR NYELV STÁTUSÁNAK VÁLTOZÁSAI TÜKRÉBEN)

BEVEZETÉS

A határ az első világháborút lezáró békeszerződések óta meghatározó szerepet játszik a magyar nemzetről, kultúráról és nyelvről folyó diskurzusokban. Ez nem véletlen, hiszen meghúzásuk után az adminisztratív és közigazgatási határok átalakítják, meghatározzák az emberek szociális hálót: a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig ilyen-olyan akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek, s így a határoknak identitáskonstruáló hatásuk is lehet.¹ Az államhatárok kettős természetűek, amennyiben egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát, egyebek mellett a nyelvhasználatban is: a határon belüli nyelvváltozatok fokozatosan elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán rekedt nyelvi változatokban a különfejlődés erősödik fel.² Nem véletlen, hogy a magyar nyelvtörténet legfrissebb összefoglaló munkáinak egy része a Trianon utáni időszakot – „újabb magyar kornak” nevezve – új nyelvtörténeti korszakként kezeli.³ Ennek elsődleges oka az, hogy – Szilágyi N. Sándor szavaival élve – 1920 óta „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják”.⁴ A Trianon óta eltelt évszázadban a határok átrendeződésével együtt járó politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változások következményei között minden Magyarországgal szomszédos államban megfigyelhető például:

a) az asszimiláció és a nyelvcseré tipikus irányának megfordulása (magyar szempontból a korábbi nyereség helyett a veszteség vált jellemzővé);

b) a magyar nyelv fokozatos visszaszorulása az állam által kontrollált színterekről;

c) a felerősödő államnyelvi hatás a nyelv minden szintjén.⁵

A háborúk és a radikális geopolitikai átrendeződések szükségszerűen jelentős hatást gyakorolnak a nyelvpolitikára is.⁶ Az első világhéját követő békedöntések után a magyar nyelv helyzetében és a magyar nyelvhasználatban végbemenő jelentős változások között meghatározó jelentőséggel bír a magyar nyelv státusában bekövetkező fordulat. Trianon után ugyanis a magyar nyelv – a területében és lakosságában megfogyatkozott, etnikai-

lag és nyelvileg a korábbinál sokkal homogénebbé vált Magyarország kivételével – minden szomszédos államban elveszítette korábbi kiemelt, államnyelvi státusát, és kisebbségi nyelvvé vált.

A magyar kisebbségi nyelvi státusba kerülése nemcsak egy jogalkotási lépés vagy egyszerű nyelvpolitikai döntés, hiszen a nyelvpolitika sohasem kizárólag a nyelvről szól.⁷ A nyelvpolitika hatékony eszközként használható a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőtlen elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják.⁸ A nyelvpolitikai döntések hátterében a nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. Tollefson szerint a nyelvpolitika úgy helyezi társadalmi struktúrába a nyelvet, hogy az adott társadalomban a nyelv révén válik meghatározottá, ki fér hozzá a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz.⁹ Nyilvánvaló, hogy „a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot”.¹⁰ Paulston és Heidemann pedig azt állapítja meg, hogy minél nagyobb a kontroll, annál több a korlátozás, és annál valószínűbb, hogy az ilyen nyelvpolitika konfliktusokat és vitákat eredményez.¹¹

A MAGYAR NYELV STÁTUSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A kisebbségek nemzetiségi és nyelvi jogai, valamint a biztonság és stabilitás közötti összefüggések felismerése vezetett oda, hogy az első világháború után a nemzetközi jogban először megjelent a kisebbségi jogok rendezésének, a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos konfliktusok megelőzésének szándéka.¹² A kisebbségek speciális jogainak biztosítására törekvés ellenére azonban a nagy háború után az államok többsége nemzetállamként határozta meg magát, így a kisebbségek, köztük a magyarok nemzetiségi és nyelvi jogai jelentős részben csak elméletben léteztek.

Vizsgáljuk meg, mit is jelent az, hogy Trianon után minden Magyarországgal szomszédos államban megváltozott a magyar nyelv nyelvpolitikai státusa. Kloss¹³ szerint a kisebbségi nyelvek jogi, nyelvpolitikai státusa a következő fokozatokkal jellemezhető:¹⁴

6. A nyelv az egész ország területén egy (vagy több) másik nyelvvel együtt azonos jogokkal bíró államnyelv és/vagy hivatalos nyelv.

5. Egy nagyobb regionális vagy közigazgatási egység (országgrész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.

4. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban bizonyos megkötésekkel, korlátozott funkciókban akár a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

3. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban vagy az oktatás alsóbb szintjein, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.

2. A nyelv használatát törvények, rendeletek tiltják vagy erősen korlátozzák. Bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv létezését, önálló nyelvi státusát sem ismerik el. Ezt a legalacsonyabb, 1. fokozatnak tekinthetjük.

Trianon után a magyar nyelv – a korábbi államnyelvi státusból – Romániában és Jugoszláviában nagyjából a fenti skála negyedik szintjének megfeleltethető helyzetbe ke-

rült, bár a magyar nyelvet a hatóságok igyekeztek minél jobban kiszorítani a közigazgatásból. Némileg kedvezőbb volt a magyar nyelv státusa Csehszlovákiában (ahol azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyarok aránya elérte a húsz százalékot, a magyar nyelv használható volt a helyi közigazgatásban), és kedvezőtlenebb Ausztriában (ahol a magyarok nyelvi jogait inkább a skála harmadik fokával jellemezhetjük). A Magyarországról leválasztott területeken élő magyarok számára Trianon tehát nemcsak azt jelentette, hogy megváltozott az állampolgárságuk, hanem egyben azt is, hogy a hétköznapi élethelyzetek jelentős hányadában meg kellett birkózniuk az új államnyelv kötelező használatával, és a legtöbbször számára ez egyben azzal is járt, hogy – ilyen vagy olyan fokon, de – el kellett sajátítaniuk ezt a nyelvet.

A MAGYAR NYELV HELYZETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉS A RENDSZERVÁLTOZÁSOK KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A második világháború után Magyarország és szomszédai helyzetét elsősorban az határozta meg, hogy a világ kétpólusúvá vált, és a kialakuló kényes egyensúly megbomlása egy újabb háború veszélyét hordozta. Az első világháború tapasztalatai alapján a biztonságpolitikával szoros összefüggésben álló kisebbségi kérdést ebben a korszakban nem a kisebbségek nyelvi és kulturális jogainak biztosításában, hanem a kisebbségek arányának és számának csökkentésében vélték megtalálni. Ezt a célt szolgálták az át- és kitelepítések, lakosságcserek, illetve az asszimilációt támogató politikai lépések egyaránt.

1948-ban megszületett ugyan *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata*,¹⁵ amely összefoglalja azokat az általános emberi jogokat, amelyek minden embert (nemtől, kortól, vallástól, anyanyelvtől, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül) megilletnek,¹⁶ ám ez a rendkívül fontos dokumentum gyakorlatilag semmit sem mond arról, milyen általános emberi jogok kapcsolódnak a nyelvhasználathoz.¹⁷

A megosztott Európában a Kárpát-medence magyarsága a szovjet érdekszférába került. A Szovjetunió által meghatározott politikai térben a szocializmust építő népek internacionalista barátsága, a népek közeledésének ideológiája háttérbe szorította a kisebbségi kérdést, s egyben a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogok problémáját is. A háború utáni első időszakot kivéve ezt a korszakot nyílt kisebbségellenes politika nem jellemezte, a burkolt asszimilációs nyomás azonban mindvégig érvényesült.

A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségek nyelvi jogai e korszakban ismét változatosan alakultak. Csehszlovákiában a háborút követő első időszakban a magyar nyelv státusa gyakorlatilag a fentebb ismertetett skála második fokozatának felelt meg, hiszen 1945 és 1948 között – a jogfosztottság éveiben – az országban nem működhetek magyar tannyelvű iskolák, sőt a magyar nyelv nyilvános használata is korlátozásokba ütközött.¹⁸ Ezt követően a magyar nyelv státusa a skála harmadik és negyedik fokozatának feleltethető meg. Romániában az 1960-as évekig a magyar nyelv helyzete a negyedik fokozattal írható le, az 1952 és 1968 között létező Magyar Autonóm Területen belül bizonyos fenntartásokkal a magyar nyelv státusa akár az ötödik fokozatot is megközelítette. Az 1980-as években a román nemzetiségi politika és a fokozatosan romló gazdasági helyzet következményeként azonban magyarok ezrei hagyták el az országot.¹⁹ A Szovjetunióban és Jugoszláviában az etnikai elven szerveződő föderatív be-

rendezkedés jelentős szerepet játszott a nemzetiségi politikában, bár ez a közigazgatási struktúra csupán a felszínen megjelenő dísztet volt. A magyar nyelvpolitikai státusa jellemzően a skála negyedik fokozatával jellemezhető mindkét országban.²⁰

A MAGYAR NYELV NYELVPOLITIKAI STÁTUSA AZ 1990-ES ÉVEKTŐL MAIG

A kisebbségi kérdést és ezen belül a kisebbségek nyelvi jogainak kérdéskörét a Szovjetunió széthullása, valamint a délszláv háború helyezte ismét előtérbe a kelet-közép európai térség rendszerváltási folyamataival párhuzamosan. A térség politikai térképének ismételt átrajzolása és a korábban a szocializmust építő államokban lezajlott rendszerváltások után a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek bíztak abban, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági átalakulásokat követően a kisebbségi és a nyelvi jogok területén is teljesen új korszak kezdődik, és a nyelvi jogok korlátozása – ami az első és a második világháborút lezáró békedöntések után kisebbségbe szakadt magyar közösségek mindennapjainak része volt – hamarosan a múlt kódéba vész. A reményeket fokozta, hogy Magyarország a szomszédjaival együtt tagja lett az Európa Tanácsnak, illetve – Ukrajna és Szerbia kivételével – az Európai Uniónak is.

A kisebbségekkel és nyelvi jogaikkal kapcsolatos problémák meghaladása iránti reményeket táplálták azok az európai egyezmények is, amelyeket épp az etnikai és nyelvi alapú konfliktusok megelőzése, valamint a kisebbségi és nyelvi jogok kodifikálása céljából dolgoztak ki és javasoltak elfogadásra az 1990-es évek első felében. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)²¹ például abból a célból hozta létre a nemzeti kisebbségi főbiztos tisztségét²² 1992-ben, hogy a kisebbségi alapú konfliktusok a lehető legkorábbi szakaszban megelőzhetőek legyenek. A kisebbségi főbiztos hivatalának megteremtése nemzetközi jogi válasz a volt Jugoszlávia területén etnikai-nemzeti és nyelvi alapon kialakult háborús helyzetre, mivel az európai politikai elit attól tartott, hogy hasonló szituáció megismétlődhet Európa más pontjain is. Azt is hangsúlyozták azonban az EBESZ tisztségviselői, hogy a szomszédos államok mint anyaországok nemzeti kisebbségekért történő fellépései „potenciális forrásai az államok közötti feszültségeknek, sőt konfliktusoknak”, és az ilyen feszültségek „valóban döntő szerepet játszottak Európa történelmében”.²³

A főbiztos hivatala több olyan ajánlást dolgozott ki és ajánlott az EBESZ tagállamainak figyelmébe, amelyek célja a kisebbségekkel kapcsolatos konfliktusok megelőzése, csökkentése. Ezek közül több érinti a nyelvi jogok, a nyelvhasználat kérdéskörét. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések* (1996)²⁴; *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések* (1998)²⁵; *Útmutató a kisebbségi nyelvek használatához az elektronikus médiában* (2003)²⁶. Az ENSZ kisebbségügyi különleges jelentéstevőjének hivatala²⁷ dolgozta ki a *Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation* (2017)²⁸ című dokumentumot. Ez azonban – akárcsak az EBESZ említett ajánlásai – nem általános nyelvi emberi jogi egyezmény, hanem csupán a nemzeti és/vagy nyelvi kisebbségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó ajánlás; így tehát nem kötelező érvényű. Közös ezekben a dokumentumokban az is, hogy nem általános emberi jogként, hanem a (nemzeti vagy nyelvi) kisebbségek speciális jogaként érintik a nyelvi jogokat.

A *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*²⁹ (a továbbiakban Charta) 1992-ben, a *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről*³⁰ (a továbbiakban Keretegyezmény) 1995-ben született az Európa Tanács égisze alatt, és a térség európai integrációt célul kitűző valamennyi állama – Magyarországot is beleértve – csatlakozott e két nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményhez (1. táblázat).

1. táblázat

A Charta és a Keretegyezmény (ratifikációt követő) hatálybalépésének éve Magyarországon és a szomszédos államokban³¹

	Charta	Keretegyezmény
Magyarország	1998	1995
Szlovákia	2002	1995
Ukrajna	2006	1998
Románia	2008	1995
Szerbia	2006	2001
Horvátország	1998	1997
Szlovénia	2001	1998
Ausztria	2001	1998

Az első és második világháborút követő békedöntések után kisebbségi helyzetbe került és hosszú évtizedeken át nemzetiségi és nyelvi jogaiban korlátozott többmilliónyi magyar anyanyelvű számára reményt keltő lehetett az is, hogy a magyar nyelv az összes Magyarországgal szomszédos államban a Charta védelme alá vont nyelvek közé került, Magyarország pedig az összes vele határos ország államnyelvét a Charta által védelmezett nyelvek közé sorolta (2. táblázat).

2. táblázat

A Charta védelme alá vont nyelvek Magyarországon és a szomszédos államokban³²

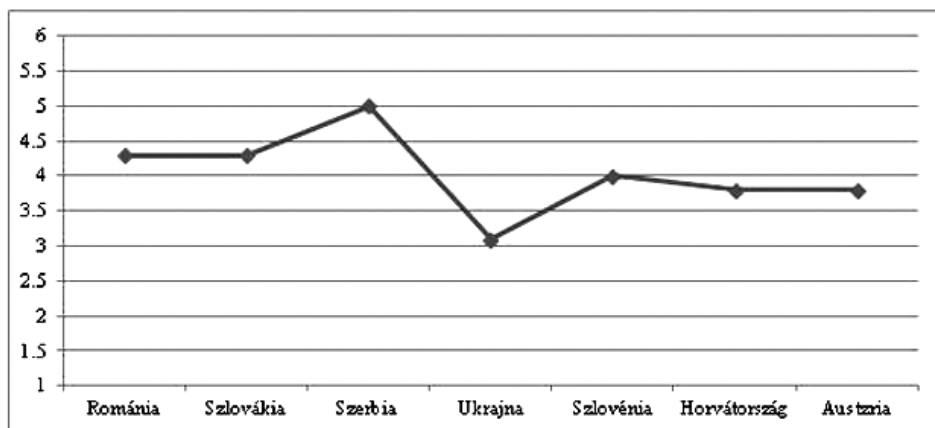
	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
magyar		+	+	+	+	+	+	+
szlovák	+		+	+	+	+		+
ukrán	+	+		+	+	+		
román	+		+		+			
szerb	+			+		+	+	
horvát	+	+		+	+		+	+
szlovén	+					+		+
német	+	+	+	+	+	+	+	

Elvileg tehát már Magyarországon és minden vele szomszédos államban az úgynevezett „nemzetközi standardok” vagy „európai normák” szerint szabályozzák a kisebbségek nyelvhasználati jogait. A kisebbségi és a nyelvi jogok korlátozása azonban időnként máig feszültségeket okoz.³³ A magyar nyelv használatának korlátozásából fakadó, az egész 20. századot végigkísérő nyelvi jogi problémák – amint arról például *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat kötetei³⁴, a magyar kisebbségek nyelvi jogi helyzetét összefoglaló munkák³⁵ vagy éppen a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat munkatársainak elemzései³⁶ is rámutatnak – az európai kisebbségvédelmi dokumentumokhoz való csatlakozások ellenére máig konfliktusok forrásai lehetnek. Ennek egyik oka az, hogy sok állam aláírja ugyan ezeket az egyezményeket, és részt vesz az említett ajánlások kidolgozásában, ám „nem tesz erőfeszítéseket azok végrehajtására”.³⁷

Szerencsére azonban – részben éppen az említett nemzetközi egyezmények és ajánlások hatására – ma egyetlen olyan állam sincs, ahol kifejezetten tilos volna a magyar nyelv használata, és arra sincs példa, hogy ne ismernék el a magyar kisebbség jelenlétét vagy a magyar nyelv önállóságát. Ha a Kloss által bevezetett skálát vesszük alapul, akkor 2022 derekán Szerbiában, a Vajdaság területén a magyar az államnyelv mellett hivatalos nyelvként használatos. Ennél alacsonyabb fokozat, amikor a kisebbségi nyelvnek nincs ugyan hivatalos státusa, de bizonyos megkötésekkel, például a szóbeli érintkezésben, lehet használni a helyi vagy regionális önkormányzatok munkájában, megjelenik az oktatásban, a közéletben, a sajtóban stb. Romániában és Szlovákiában nagyjából ez a helyzet, sőt a magyar többségű vidékeken ennél kicsivel jobb a magyar nyelv státusa. Jogilag Szlovéniában, Horvátországban és Ausztriában is hasonló a magyar nyelv státusa, ám mivel a magyar közösség demográfiai súlya ezekben az országokban jóval kisebb, a magyar nyelv hivatalokban való használata ritkább. Ukrajnában 2019-ben olyan államnyelvi törvény lépett hatályba, amely visszaszorítja a kisebbségi nyelvek, köztük a magyar használatát az oktatásban, korlátozza a megjelenését a sajtóban, illetve gyakorlatilag kitiltja a kisebbségi nyelveket a hivatalokból és önkormányzatokból, de részben még a szolgáltatási szférából is, így törvény értelmében a magyar nyelv használata visszaszorul az egyházak és a magánélet területére (1. ábra).³⁸

1. ábra

A magyar nyelv jogi státusa a Magyarországgal szomszédos államokban 2022-ben

A nyelvpolitika és a nyelvek státusa azonban korántsem statikus. A fentiek alapján is jól látható, hogy az egyes történeti korszakok vagy politikai kurzusok függvényében kedvező vagy épp kedvezőtlen irányba módosulhat a magyar mint kisebbségi nyelv státusa. Különösen jó példa erre az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése: a három évtized alatt az ukrainai kisebbségi nyelvek – és köztük a magyar – státusa többször is jelentősen változott.³⁹

ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT: MIT HOZHAT A JÖVŐ?

„A nyelvet mint a csoportidentitás erőteljes szimbólumát, gyakran említik a csoportok közötti konfliktus okaként. És a történelem során a mai napig a nyelvhasználat korlátozása fontos szerepet játszott az ilyen a konfliktusokban” – írja Davies és Dubinsky.⁴⁰ Roter és Busch szerint „a kizárólagos nemzetépítés folyamatában [...] a nyelvi kérdések gyakran ürügyként szolgálnak a hatalmi küzdelmek elfedésére, amelyek heves konfliktusokat eredményezhetnek az államon belül vagy az államok között.”⁴¹

2022. február 24-én, amikor Oroszország megtámadta Ukrajnát, új geopolitikai korszak kezdődött. Ez a háború nagy eséllyel jelentősen átalakítja majd a globális biztonságpolitikai rendszert is, és ennek keretében a kisebbségek nemzetiségi és nyelvi jogai szintén más megvilágításba kerülhetnek. Ennek egyik oka, hogy már a háború oroszok általi megindítása előtt is sokszor merült fel a kisebbségi és nyelvi jogok kérdése. Oroszország a Krím 2014-es orosz megszállása és az Ukrajna keleti régióiban 2014-ben kirobbant fegyveres konfliktus előtt is ürügyként használta fel a nyelvi kérdést.⁴² Vlagyimir Putyin orosz elnök a Krím Oroszországhoz csatolásának moszkvai ceremóniája során 2014. március 18-án tartott beszédében az általa „elsősorban orosz ajkú Krím”-nek nevezett régióról például kijelentette:

„A Krím és Szevasztopol lakói Oroszországhoz fordultak, hogy védelmezze meg életüket és jogaikat azzal, hogy megelőzi az olyan eseményeket, mint amelyek Kijevben, Donyeckben, Harkovban és más ukrán városokban történtek, illetve történnek jelenleg is. Ezt a kérést nyilvánvalóan nem hagyhattuk figyelmen kívül. Részünkről ez felért volna egy árulással [...] Több millió, orosz nyelvet beszélő ember él Ukrajnában, és él majd a jövőben is. Oroszország mindig meg fogja védeni érdekeiket, minden politikai, diplomáciai és jogi eszközt bevetve. De elsősorban mégis Ukrajna érdeke kellene legyen ezen polgárok jogainak és érdekeinek teljes körű védelme. Ez ugyanis Ukrajna állami stabilitásának és területi integritásának garanciája.”⁴³

„Arra kényszerítettek bennünket, hogy megvédjük az oroszul beszélőket a Donbászon” – nyilatkozta valamivel később az orosz elnök.⁴⁴ Jelzésértékű az is, hogy Putyin közvetlenül az Ukrajna elleni háború megindítása előtt, 2022. február 21-én elmondott beszédében ötször is előfordul a язык, vagyis a nyelv szó.⁴⁵ Mindez azt jelenti, hogy a kisebbségek és nyelvi jogaik kérdésköre nem hagyható figyelmen kívül, ha Európa biztonságáról esik szó. A háború mintegy igazolta Fiala-Butora szavait, aki szerint „a kisebbségeket érintő biztonsági és emberi jogi konfliktusok gyakran átfedik egymást, és a gyakorlatban nehéz őket analitikusan elkülöníteni”.⁴⁶ Deen és Romans arra figyelmeztetnek, hogy „a sokszínű társadalmakkal rendelkező államok esetében a kiegyensúlyozott nyelvpolitikát a belső kohézió fenntartása és a regionális biztonság előmozdítása

alapvető elemének kell tekinteni.”⁴⁷ Majd azt is hozzáteszik, hogy „a nyelv és a biztonság közötti kapcsolat nem elvont fogalom vagy a távoli múlt kérdése; ez ma is nagy aggodalomra ad okot Európa-szerte”.⁴⁸

Kymlicka szerint a gazdasági válságok és a nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvekről és azok támogatásáról szóló diskurzusokat.⁴⁹ A központi hatalom krízishelyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékelheti. Az államnyelv így szimbolikus szerepre tesz szert, és minden olyan kísérlet, amely használatának maximális kiterjesztését gátolja, az egész nemzetet és annak biztonságát fenyegető veszélyforrásként mutatható fel. A nyelv ilyen funkciókkal való felruházása tipikus példája annak, hogy a nyelv instrumentalizálható és biztonságpolitikai kérdéssé emelhető.⁵⁰ Amikor a geopolitikai instabilitás érzése növekszik, a fenyegetettségre való hivatkozás egyre hangsúlyosabb elemmé válik a politikában és a mindennapi életben annak ellenére is, hogy ennek a hatásai megjósolhatatlannok és kiszámíthatatlanok.⁵¹

Az ukrajnai háború megindításában – mind 2014-ben, mind pedig 2022-ben – az agresszor Oroszország ürügyként használta fel a kisebbségi kérdés és a nyelvi jogok ukrajnai rendezetlenségét. Ma még nem látható, hogy ennek milyen következményei lesznek a háború utáni Európa államainak kisebbség- és nyelvpolitikájára. Ugyanakkor teljesen világos, hogy amikor a háború – remélhetőleg minél előbb – véget ér, Kijev nem tudja elkerülni a kisebbségek és a nyelvi jogok kérdésének rendezését. Erre utal, hogy amikor 2022. június 17-én az Európai Bizottság arról döntött, hogy támogatja Ukrajna európai uniós csatlakozási kérelmét, akkor egyebek mellett azt is előírta, hogy Ukrajna „véglegecsítse a nemzeti kisebbségek jogi kereteinek jelenleg előkészítés alatt álló reformját a Velencei Bizottság ajánlása szerint, és fogadjon el azonnali és hatékony végrehajtási mechanizmusokat”.⁵²

Ha a nemzetközi politikai elit a geopolitikai és biztonságpolitikai megfontolásokra hivatkozva szőnyeg alá söpri a nemzetiségi és nyelvi jogok kérdéskörét, és a háború utáni biztonságpolitikai rendszer hitelteleníti a kisebbségek szabad nyelvhasználatra irányuló igényeit, az nem megoldja, hanem csak elodázza a további konfliktusokat. Ez pedig nemcsak a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek nyelvpolitikai helyzetét befolyásolná negatívan. A kisebbségi jogokat nem szabad feláldozni a biztonságpolitika oltárán. Kontra amellett érvel, hogy „A nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika szembeállítás és konfrontációja csak pusztító hatású lehet. A nyelvi emberi jogok és a biztonságpolitika közötti szoros kapcsolat megerősítése tűnik azonban a legjobb módszernek a konfliktusok kezelésére és elkerülésére.”⁵³ A nyelvi jogok és a biztonságpolitika közötti összefüggések alapján csak olyan nyelvpolitika teremtheti meg hosszú távon a béke és biztonság esélyét, amely tekintettel van a kisebbségek nyelvi jogaira, nem kínálva ürügyet azok korlátozásával a konfliktusok végletes és végzetes kiélezésére. A nyelvi jogok tiszteletben tartása ugyanis csökkenti a nyelvi alapú konfliktusok kialakulásának lehetőségét.⁵⁴ Ukrajnában éppúgy, mint a magyar kisebbségek vonatkozásában.

JEGYZETEK

1. Tomasz Kamusella: *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*. Palgrave Macmillan, New York, 2015.; Csernicskó István: *A nyelvi és politikai szuverenitás összefüggéseiről – szláv*

- nyelvek példája alapján. In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Gondolat Kiadó, Bp., 2020. 41–65.
2. Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto: *Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders*. In: Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto (eds.): *On the Border of Language and Dialect*. Finnish Literature Society–SKS. Helsinki, 2018. 7.
3. Kiss Jenő: *A magyar nyelvtörténet korszakolásához*. Magyar Nyelv 2003. 4. sz. 385–392.; Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 17.; Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Kiadó, Bp., 2018; Lanstyák István: *A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Bp., 2008. 118–135.
4. Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Bp., 2008. 106.
5. Anna Fenyvesi (ed.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2005.
6. Constadina Charalambous – Panayiota Charalambous – Kamran Khan – Ben Rampton: *Security and language policy*. In: James W. Tollefson – Miguel Pérez-Milans (eds.): *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford Handbooks. Oxford Academic, 2. Oxford, 2018.; Sue Wright: *Language policy, the nation and nationalism*. In: Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge University Press, New York, 2012. 59–78.
7. Christina Bratt Paulston – Kai Heidemann: *Language Policies and the Education of Linguistic Minorities*. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., Blackwell, 2006. 305.
8. James W. Tollefson: *Historical-Structural Analysis*. In: Francis M. Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Wiley Blackwell, Malden (MA), 2015. 140–141.
9. James W. Tollefson: *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. Longman, London–New York, 1991.
10. Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Bicske, 2014. 354.
11. Christina Bratt Paulston – Kai Heidemann: *Language Policies and the Education of Linguistic Minorities*. i. m. 298–302.
12. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Helikon, Bp., 2020. 211–214.
13. Heinz Kloss: *Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables*. In: Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Indiana University, Bloomington, 1967. 7–17.
14. Lásd még: Charlotte Hoffmann: *An Introduction to Bilingualism*. Longman, London–New York, 1991. 208–209.; Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999. 50.
15. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
16. William Davies – Stanley Dubinsky: *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018. 161–183.
17. Tove Skutnabb-Kangas: *Linguistic Human Rights*. In: Peter M. Tiersma – Lawrence M. Solan (eds.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford University Press, Oxford, 2012. 235–247.
18. Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Pozsony, 2000. 87.
19. Péntek János – Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kvár–Bp., 2020.
20. Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Újvidék, 1999.; Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp., 1998.
21. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/>
22. OSCE High Commissioner on National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm>
23. Erről lásd pl. az EBESZ kisebbségi kérdéssről kiadott ajánlásainak bevezetőit. Például: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*, 1. old. *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések*, 1. old.

24. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*. <https://www.osce.org/hcnm/hague-recommendations>
25. *The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities*. <https://www.osce.org/hcnm/oslo-recommendations>
26. *Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media*. <https://www.osce.org/tk/hcnm/32313>
27. United Nations Special Rapporteur on Minority Issues. <https://www.ohchr.org/en/issues/minorities/srminorities/pages/srminorityissuesindex.aspx>
28. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf
29. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája. http://adatbank.sk/files/2012/10/2-795-186-588-2001_hu.pdf
30. Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900034.TV>
31. Saját szerkesztés, alapja: Information on the implementation of the recommendations for immediate action. [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22\[\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22[]); Country-specific monitoring of the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/country-specific-monitoring>
32. Saját szerkesztés, alapja: States Parties to the European Charter for Regional or Minority Languages and their regional or minority languages. <https://rm.coe.int/states-parties-to-the-european-charter-for-regional-or-minority-langua/168077098c>
33. Csernicskó István: *Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében*. Pro Minoritate 2019. nyár. 3–26.
34. Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. i. m.; Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. i. m.; Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. i. m.; Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Bp.–Alsóőr–Lendva, 2012.; Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Zagar Szentesi Orsolya: *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Bp.–Eszék, 2016.
35. Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002.; Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.
36. Benő Attila – Péntek János (szerk.): *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Kvár, 2011.
37. Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas: *Introduction to Volume 4. Language Rights: Challenges in Theory and Implementation*. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson (eds.): *Language Rights*. Volume 4. 1–13. Routledge, London–New York, 2017. 6.
38. Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *Nyelvpolitika: harc a hatalomért*. Magyar Nyelv 2020. 3. sz. 257–274.; Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Eniko: *Ukrainian Language Policy Gone Astray: The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” (analytical overview)*. Termini Egyesület, Törökbálint, 2020.
39. Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Bp., 2013; Csernicskó István – Fedinec Csilla: *Four Language Laws of Ukraine*. International Journal on Minority and Group Rights vol. 23 (2016) no. 4. 560–582.; Csernicskó István: *Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future*. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracscs (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Multilingual Matters, Bristol, 2017. 120–148.
40. William Davies – Stanley Dubinsky: *Language Conflict and Language Rights*. i. m. 161.
41. Petra Roter – Brigitta Busch: *Language Rights in the Work of the Advisory Committee*. In: Iryna Ulasjuk – Laurentiu Hadircă – William Romans (eds.): *Language Policy and Conflict Prevention*. Brill Nijhoff, Leiden–Boston, 2018. 156.
42. Csernicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Autdor-Shark, Ungvár, 2016.
43. A beszéd az orosz elnöki hivatal honlapján: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>

44. Путин: Вынудили защищать русскоязычных на Донбассе. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3756878-putyn-vynudyly-zaschyschat-russkoiazychnykh-na-donbasse>
45. <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>
46. János Fiala-Butora: *The Controversy Over Ukraine's New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives?* European Yearbook of Minority Issues. vol. 17 (2020) 257.
47. Bob Deen – William Romans: Introduction: *Shaping Language Policies to Promote Stability*. In: Iryna Ulasiuk – Laurențiu Hadîrcă – William Romans (eds): *Language Policy and Conflict Prevention*. Brill Nijhoff, Leiden–Boston, 2018. 3.
48. Bob Deen – William Romans: *Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability*. i. m. 4.
49. Will Kymlicka: *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe vol. 14 (2015) no. 4, 12.
50. Bob Deen – William Romans: *Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability*. i. m. 4.; Csernicskó István: *Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2022. 2. sz. 3–30.
51. Constadina Charalambous – Panayiota Charalambous – Kamran Khan – Ben Rampton: *Security and language policy*. i. m. 15.
52. Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, 21. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en
53. Miklós Kontra: *(Linguistic) Human Rights and/or Security Policy*. Foreign Policy Review vol. 14 (2021) no. 2. 68.
54. Bob Deen – William Romans: *Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability*. i. m. 5.